

El conjunt medieval de Sant Marc

Esteve Nadal Roma

Sonia Pascual García

INTRODUCCIÓ

Els resultats de les excavacions efectuades amb motiu de les obres de construcció de l'autovia de Lleida a Barcelona, de Madrid a França, al tram Cervera-Santa Maria del Camí,¹ han permès documentar l'existència d'un conjunt d'època baixmedieval compost per un assentament rural i un conjunt religiós (format per una església i la seva necròpolis) que reprodueixen una evolució freqüent al model d'assentament documentat a Catalunya entre els segles XI i XV.

La documentació localitzada sobre el conjunt ens apunta que, al primer terç del segle XIII, el conjunt medieval (església i assentament rural) era propietat de l'orde hospitaler de Sant Joan de Jerusalem, fundat al segle XI.²

L'orde de Sant Joan va centrar les seves activitats a la península ibèrica a partir de les pèrdues de les terres d'Orient. El seu principal objectiu era donar assistència als pelegrins que feien el camí de Sant Jaume, i al mateix temps el control militar de les principals vies de comunicació, per la qual cosa rebien propietats de part del rei o dels nobles per la col·laboració en tasques monàrquiques com per exemple les croades.

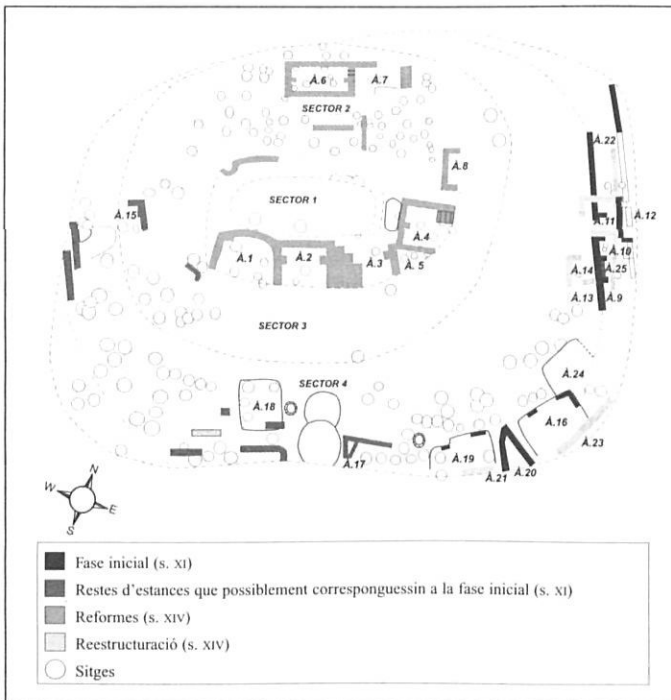
1. Es van encarregar les tasques de prospecció i excavació arqueològiques d'urgència a l'empresa Atena 2000 S.L.
2. Document localitzat a l'Arxiu Històric Comarcal d'Igualada.

TERRASSES DE SANT MARC

El jaciment es localitza al punt quilomètric 17,845 de l'autovia de Lleida a Barcelona, en un turó conegut amb el nom de «La Torre», situat al terme municipal d'Argençola, al nord del nucli de Porquerisses. Les coordenades del jaciment són: U.T.M.: X = 371712,810 - Y = 4609630,359.

DESCRIPCIÓ

El jaciment correspon a un assentament rural concentrat emmarcat a l'època baixmedieval (s. XI-XV). Es tracta d'un conjunt de planta circular, al voltant d'anells concèntrics que creixen a mesura que davalla el turó, creant un hàbitat aterrat, compost per cinc terrasses, on es bastien els diferents habitatges. Per tal de facilitar-ne la comprensió hem procedit a la divisió del jaciment en diferents sectors.

Croquis de l'assentament rural.

SECTOR NÚM. 1

Els resultats de l'excavació de la terrassa més elevada han documentat diferents fases.

La presència d'una concentració de sitges ens apropa a la utilització, en un primer moment, d'aquesta zona com a espai d'emmagatzematge cerealístic. Tot i que no s'ha pogut establir una cronologia d'origen, les estructures van quedar colmatades entre el segle XIII i el principi del segle XIV.

A partir d'aquest moment s'observa una segona fase, en què es documenta una remodelació arquitectònica, amb la construcció de cinc dependències a la façana sud. Les característiques constructives juntament amb la presència al seu interior d'estructures d'emmagatzematge, com tres dipòsits o diverses banquetes, ens dibuixen l'existència de grans estances amb un alt caracter d'emmagatzematge i transformació dels aliments.

Les restes conservades a tres d'aquests àmbits (àmbits núm. 2, 3 i 4), on s'han pogut documentar testimonis d'arcades de tipus ogival, ens fan pensar que es devia tractar d'espais corresponents a una planta baixa.

SECTOR NÚM. 2

Aquest espai es troba localitzat a la banda nord del turó. La intervenció ha permès documentar una evolució similar al sector descrit anteriorment. En un primer moment es detecta una àrea d'emmagatzematge cerealístic, pròpia d'una producció excedentària de productes agraris, on la presència de dos murs, perpendiculars, ens fa pensar que devien ser estructures que sostenien algun tipus de coberta, de la qual l'única evidència conservada correspondria a la fonamentació dels seus murs.

Posteriorment, s'observa una reestructuració d'aquesta zona, amb la construcció a la façana nord de tres estances de grans dimensions. La presència d'una arcada ogival en una d'aquestes estances (àmbit núm. 6) ens indica l'existència d'una segona planta, de la qual no ens ha quedat cap testimoni.

SECTOR NÚM. 3

Els resultats de l'excavació ens han posat al descobert una segona àrea d'emmagatzematge, amb una densa concentració de sitges a la banda

occidental del sector. A l'oest d'aquesta concentració s'ha documentat l'existència d'una estança, on es localitzen restes d'una estructura de combustió a la cantonada nord-oriental.

Caldria destacar la troballa de murs, a la banda sud-oest, a partir dels quals es dibuixa una nova terrassa situada entre les documentades als sectors núm. 1 i 2.

SECTOR NÚM. 4

La terrassa ha posat al descobert quatre zones diferenciades: dues àrees d'emmagatzematge; una zona de taller (àmbit núm. 18); i, finalment, una zona de vivendes, marcada per l'existència de diverses estances situades a la banda sud i est, que confeccionen un urbanisme concentrat que envoltava el turó.

VALORACIONS FINALS

L'assentament de les Terrasses de Sant Marc respon a un emplaçament estratègic i totalment adaptat a la morfologia del terreny natural. El conjunt es troba situat al nord d'una via de comunicació que connectava la costa amb l'interior.

Segons l'estudi efectuat fins al moment, podem considerar l'origen de l'assentament al segle XI. La fundació del conjunt caldria enmarcar-la dins del repoblament de la zona d'Argençola tot afavorint la vinguda d'una comunitat camperola que s'establirà en aquests territoris (Sabaté 1992, p. 176).

Tenint en compte que els vestigis visibles en l'actualitat no corresponen a les dimensions de l'assentament en el moment d'activitat, i també el fet que l'estat actual de la investigació es troba en una fase inicial, cal tenir present que es tracten de consideracions preliminars a l'espera d'un major aprofundiment.

Tot i aquests petits inconvenients interpretatius, hem pogut apreciar en el primer moment de l'assentament l'existència de les àrees d'emmagatzematge comentades als sectors núm. 2, 3 i 4, així com una ocupació poblacional delimitada al peu del turó (sector núm. 4).

La importància d'aquestes zones d'emmagatzematge es posa de manifest en localitzar-se 203 retalls de planta circular destinats a l'emmagatzematge de productes agraris. Aquest sistema combinava dues solucions diferents: les sitges i els forats per encaixar al seu interior grans tenalles.

La distribució d'aquestes estructures ens assenyala tres zones de concentració, que hem interpretat com a zones obertes o patis on es desenvolupaven, principalment, tres funcions: l'emmagatzematge de la producció agrària excedentària, majoritàriament producció cerealística; la distribució urbanística (a partir del pati es basteixen els espais habitacionals al voltant del turó); i la funció de zona de pas, a partir de la qual s'accedeix als altres espais d'aquestes plataformes.

El conjunt estudiat ens atansa a una comunitat en la qual predomina una economia basada en l'agricultura, marcada per les grans quantitats d'estructures d'emmagatzematge.

Les dades aportades pel jaciment continuen en la línia de la majoria dels assentaments rurals d'època baixmedieval, els quals indiquen la importància de la vida agrària d'aquestes comunitats, complementada per la ramaderia, testimoniada en les restes faunístiques que, juntament amb els diferents materials (així com els elements ceràmics o els metàl·lics), eren abocades a l'interior de les sitges i formaven part de la seva colmatació.

Els habitatges que componen la planta de l'assentament, al moment inicial, són espais d'una única planta, amb les parets fetes amb pedres poc treballades, lligades amb argila. Es tracta d'habitaclles d'un sol espai, diversos dels quals tenien una llar adossada a una de les parets, sitges, tenalles encastades i dipòsits de cendres, per transformar-les en lleixiu.

Es documenten unes grans reformes arquitectòniques a l'assentament a les acaballes del segle XIII i principis del segle XIV. Es construeixen les estances situades a les terrasses documentades als sectors núm. 1 i 2. Es basteixen noves edificacions de nivell qualitatiu superior als habitatges de la primera fase: són vivendes de doble planta, sostinguda per arcades ogivals. Els murs d'aquestes construccions són més elaborats que els de la fase anterior i els paraments són regulars, amb pedres ben escairades.

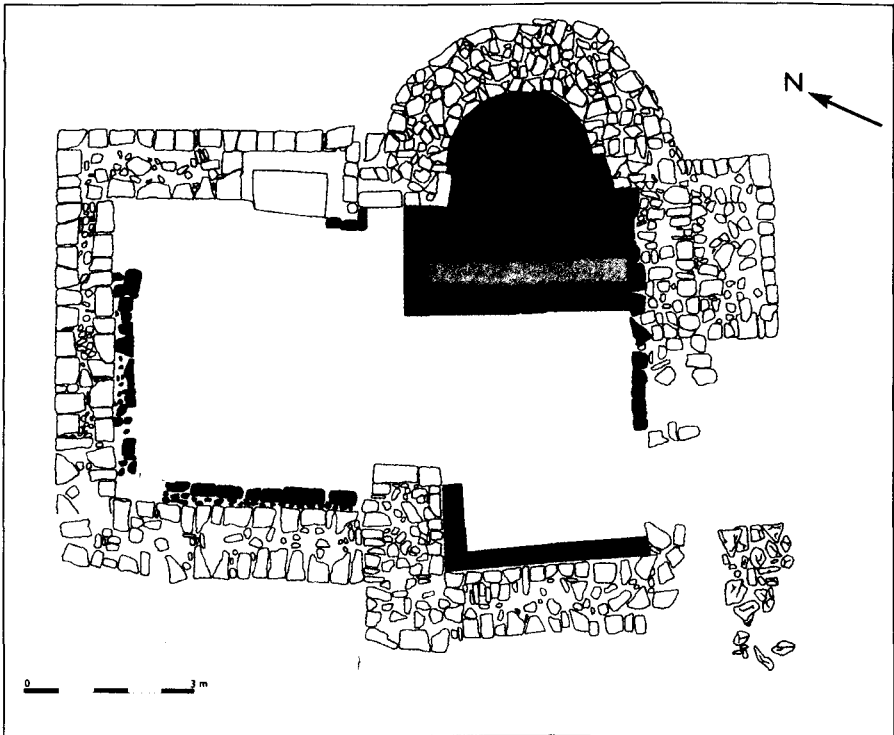
Un altre tret que cal destacar en aquestes reformes és l'evolució tecnològica marcada per l'aparició de diferents dipòsits impermeabilitzats, per a l'òptim emmagatzematge de diferents tipus de líquids.

Posteriorment, al segle XIV, l'assentament torna a viure un altre moment de reformes arquitectòniques, que queden paleses en la reducció de l'espai habitacional del sector núm. 4. Aquestes reformes corresponen a un període de moltes convulsions, en el qual els efectes de les pestes, combinats amb la posterior guerra civil, fan que durant els segles XIV-XV es documentin moltes reformes arquitectòniques i urbanístiques als jaciments del territori català (*Frontera 2001*, p. 216).

Per acabar s'observa un abandonament de l'assentament al segle XV, moment a partir del qual considerem que la població s'estableix a la plana, al costat d'una important via de comunicació com és el camí ral, indret on actualment es troba el municipi de Porquerisses.

L'ESGLÉSIA-NECRÒPOLIS DE SANT MARC

L'església de Sant Marc es troba situada en el punt quilomètric 17,900 de l'autovia de Lleida a Barcelona, de Madrid a França, al tram Cervera-Santa Maria del Camí, en un turó conegut amb el nom de Sant Marc, en el terme municipal d'Argençola (Anoia), prop del nucli de Porquerisses. Per coordenades, la situació del jaciment és: U.T.M.: X = 371540 - Y = 4609800. L'alçada sobre el nivell del mar és de 567 m.

Planta de l'església de Sant Marc.

DESCRIPCIÓ

Els resultats obtinguts en el procés d'excavació a l'interior de l'església han permès establir un total de sis fases constructives diferenciades.

La primera (fase I) correspon a la construcció d'una petita església romànica, de planta rectangular orientada est-oest, amb l'absis situat a l'extrem est i la porta d'entrada a migdia. El paviment d'aquest moment en la zona de la nau consistiria en un terra enllosat. La localització d'un diner de Jaume I en la base de construcció de l'altar ens permet establir una cronologia *post quem* per a l'inici d'aquesta fase que se situa a mitjan segle XIII.

El moment d'ampliació del recinte sacre en direcció nord marca l'inici del que considerem com a fase II. Aquest procés es duu a terme mitjançant el desmuntatge del mur nord de la planta romànica i procedint a la construcció d'un annex, amb la qual cosa es duplica l'espai disponible a l'interior de l'església. Les monedes documentades en els nivells de construcció d'aquesta reforma, un ardit de Felip III i una pugesa de Lleida, permeten situar cronològicament aquesta fase entre el final del segle XVI i l'inici del segle XVII.

Establím com a tercera fase (fase III) el període en el qual entra en funcionament l'església ja ampliada, amb un paviment enllosat a la zona de circulació i una escala per poder accedir a la zona de l'altar. Quant a cronologia, coincideix amb la de la fase II, ja que una fase respon a uns paràmetres constructius i l'altra a uns d'utilització.

Un seguit de reformes en la zona de l'absis, destinades a reforçar la importància simbòlica de la zona de l'altar, ens permet determinar una quarta fase (fase IV). La troballa d'un ardit de Felip III en el terra de preparació de la nova pavimentació ens permet situar cronològicament aquesta fase a mitjan segle XVII.

Una nova pavimentació del sòl de l'església ens permet establir una cinquena fase (fase V), que per cronologia relativa situem en la segona meitat del segle XVII. S'ha pogut recuperar un diner de Joana i Carles, que ens aporta una cronologia de fabricació que se situa entre el 1523 i el 1556, però cal tenir present que aquest tipus de moneda pot arribar a circular fins a l'època de Felip IV.

Finalment, l'última fase correspondria al moment d'abandó de la zona de culte i el seus posteriors deteriorament i enderroc (fase VI), el qual podem situar cronològicament al final del segle XVII o principi del segle XVIII.

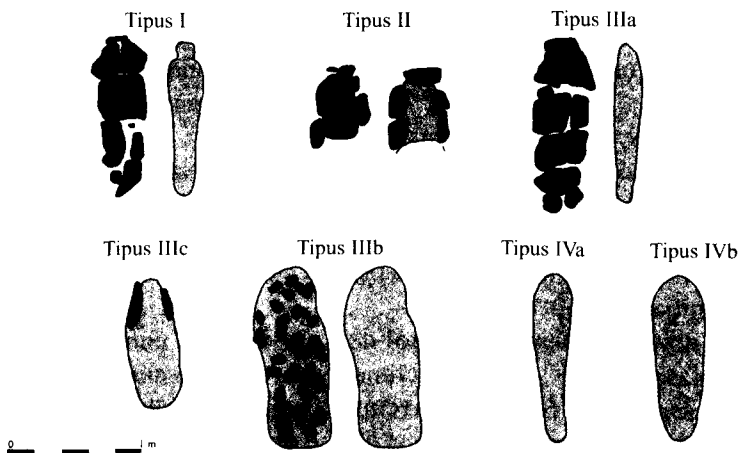
Es pot observar clarament una notable diferència entre la fase I i la resta de fases, les quals se situen cronològicament en el segle XVII. Aquesta

diferència rau en el fet que les tasques d'ampliació de l'església (fase II) comporten un rebaix que malmet els paviments anteriors, dels quals hem pogut recuperar algunes restes en certs punts situats sota les banquetes de la fase II.

NECRÒPOLIS DE SANT MARC

L'excavació de la sagrera de l'església de Sant Marc va posar al descobert l'existència d'una necròpolis situada en els vessants sud, est i oest del turó, ben delimitada en extensió per la morfologia del terreny. Aquest aspecte és el que permet entendre que en una superfície de reduïda extensió s'hagin pogut documentar 350 tombes, ja que les tasques arqueològiques han evidenciat un alt índex de concentració de sepultures, que obeeix clarament a una delimitació de l'espai sacre (sagrera), el qual devia ocupar tot el turó.

Hem establert una tipologia d'enterraments centrant-nos en les diferències morfològiques i constructives observades en el procés d'excavació de les sepultures de la necròpolis de Sant Marc:

Esquema tipològic de les sepultures.

TIPUS I

Sepultura antropomorfa amb coberta de lloses. Aquest tipus representa el 3% dels enterraments localitzats.

TIPUS II

Aquesta denominació respon a les tombes de lloses, les quals apareixen disposades horitzontalment a la coberta i verticalment als laterals, els peus i la capçalera de la tomba. Aquest tipus de sepultures representen l'1% del volum d'enterraments de la necròpolis.

TIPUS III

En aquesta tipologia situem les sepultures de fossa simple que presenten alguna mena de coberta. Tenint en compte la seva varietat, hem considerat necessari l'establiment d'unes variants. Així, el tipus IIIa correspondria a la fossa simple amb coberta de lloses. Aquesta tipologia representa el 4% dels enterraments. Les sepultures de fossa simple amb dues lloses verticals paral·leles a l'alçada del crani i coberta de lloses suposen una altra variant (IIIb), la qual representa el 2% del volum de tombes excavades. El tipus IIIc correspon a una fossa simple amb una coberta de pedres petites. Aquest tipus de tomba suposa un 1% del total de les sepultures documentades.

TIPUS IV

Formen part d'aquesta tipologia aquelles sepultures de fossa simple sense cap mena de coberta, de les quals podem establir dues variants: el tipus IVa (70% del total), que correspon a les que presenten una planta trapezoidal, i el tipus IVb, que són les que mostren una planta el·líptica (11% del total).

El principal problema a l'hora d'establir una tipologia d'enterraments d'aquesta necròpolis és la seva cronologia, dificultat habitual en la majoria de necròpolis del país. La manca de materials que puguin aportar alguna referència temporal obliga a centrar-se en les relacions estratigràfiques entre les sepultures i els elements arquitectònics, i en la recerca de paral·lels en d'altres necròpolis. Mitjançant aquestes dues vies, hem pogut determinar que les tombes antropomorfes amb coberta de lloses (tipus I) indiquen una cronologia anterior a la que ens aporta la fase I documentada en el procés d'excavació de l'església, ja que els treballs arqueològics han posat al descobert l'existència d'una sepultura d'aquestes característiques per sota de l'absis de l'església. Això impli-

ca que va ser realitzada amb anterioritat a la construcció arquitectònica, fet que ens permet establir una cronologia *ante quem* que se situaria entre el final del segle XII i l'inici del segle XIII. Pel que fa a l'establiment d'una cronologia inicial, cal tenir en compte que es tenen notícies de l'existència de l'assentament rural associat a aquest conjunt d'església-necròpolis de Sant Marc cap al 1041. Aleshores, és versemblant creure que les tombes corresponents al tipus I podrien tenir aquesta mateixa cronologia inicial de mitjan segle XI.

L'adscripció cronològica de les tombes de lloses (tipus II) ens situa en els segles XIII i XIV, cronologia similar a la que es documenta en l'excavació de Sant Martí de Lleida (*Excavació* 1991). En canvi, presenta diferències amb la proposta cronològica per a aquest tipus de tombes en els jaciments de Santa Creu dels Joglars i a l'Esquerda.

Les sepultures de fossa simple amb algun tipus de coberta (tipus III) comparteixen la mateixa cronologia que el tipus II, tot i que a Castellfollit del Boix les situen entre els segles XI i XIII (*Bages* 1995). Cal assenyalar que a bona part de Catalunya presenten una cronologia més antiga (segles IX-X), tot i que també s'han documentat exemples amb cronologies molt tardanes semblants a les que s'extreuen de les excavacions de Sant Marc.

Les sepultures de fossa simple sense coberta (tipus IV) s'adscriuen en un marc cronològic molt dilatat; per tant, les podem trobar contemporàniament a la resta de tipologies descrites anteriorment.

Així, doncs, podem establir un ventall cronològic força ample, que oscil·la entre mitjan segle XI i el final del segle XVII.

VALORACIONS FINALS

El material numismàtic recuperat durant el procés d'excavació (un total de 63 monedes) ens permet establir una cronologia molt clara que se situa entre els segles XIII i XVII,³ i que reforça la datació obtinguda en les diverses fases evolutives de l'església. Les cronologies finals aportades per la necròpolis i l'església coincideixen plenament, i marquen un període d'abandonament datable entre el final del segle XVII i el principi del segle XVIII.

3. La classificació numismàtica ha estat duta a terme per Maria Clua (Gabinet Numismàtic de Catalunya).

En canvi, les cronologies aportades per datar l'inici d'utilització de la zona del turó difereixen notablement. La necròpolis aporta una cronologia més antiga que la que s'ha pogut documentar per a l'església romànica. Això ens fa plantejar dues hipòtesis, la primera de les quals apunta la possibilitat de l'existència d'una edificació anterior utilitzada com a zona de culte, que podria ser de fusta, fet pel qual s'explicaria la construcció d'una estructura més sòlida com seria l'església romànica documentada en el procés d'excavació. Un fet similar es planteja en el jaciment de l'Esquerda (*Experimentació* 1998). La manca d'indicis de l'existència d'una estructura anterior podria explicar-se per l'anivellament dut a terme en el moment de construcció de l'església romànica, el qual hauria destruït les reminiscències d'una estructura de culte anterior menys consistent estructuralment. A més, cal tenir present la referència documental que situa l'existència d'un assentament rural a Porquerisses l'any 1041 (*Frontera* 2001); per tant, és factible suposar l'existència d'un lloc de culte coetani a mitjan segle XI.

D'altra banda, una segona hipòtesi que cal tenir en compte planteja la possible existència d'una zona d'enterrament sense cap estructura arquitectònica relacionada, sobre la qual es construiria un centre de culte per tal de cristianitzar-la (Ollich i Raurell 1989).

Ambdues hipòtesis són versemblants. Haurem d'esperar que es dugui a terme un estudi documental més exhaustiu per tal de poder inclinar-nos cap a un o altre plantejament.

També cal destacar l'evolució tipològica de les tombes. És a dir, trobem una successió cronològica de les sepultures en la qual s'evidencia el pas de les tombes excavades a la roca cap a les tombes de lloses, i el pas d'aquestes cap a les fosses simples. Aquesta successió presenta analogies amb altres jaciments, com ara l'Esquerda, Santa Creu dels Joglars, Sant Martí de Lleida i Santa Maria de Viladordis (*Bages* 1995). Amb aquest darrer trobem una plena coincidència cronològica (*Excavació* 1991); amb els dos primers, en canvi, es produeix una clara coincidència en el procés evolutiu, però hi trobem algunes diferències cronològiques que corroboren la dificultat d'establir un marc cronològic clar a nivell general.

Finalment, cal assenyalar que els moments d'abandonament de l'assentament i de la zona de culte difereixen enormement. Creiem que el trasllat de la zona d'hàbitat a la plana no implica un abandonament instantani de l'edifici religiós, sinó que aquest es produeix gradualment. Val a dir que és possible que hi hagués una coexistència de dues zones de culte i que, finalment, l'església de Sant Marc s'acabés abandonant a favor d'una església situada a l'interior del nou assentament.

BIBLIOGRAFIA

- Bages* (1995): DAURA, A.; GALOBART, J.; PIÑERO, J.: *L'arqueologia al Bages*. Manresa, Monogràfics del Centre d'Estudis Bagencs, núm. 15, p. 223-224.
- Excavació* (1991): GALLART, J.; GIRALT, J.; MIRÓ, J.; VIVES, E. (1991): *L'excavació de l'església de Sant Martí de Lleida*. Lleida, Monografies d'Arqueologia Urbana, núm. 3.
- Experimentació* (1998): OLLICH, I.; ROCAFIGUERA, M.; OCAÑA, M. (1998): *Experimentació arqueològica sobre conreus medievals a l'Esquerda, 1991-1994*. Barcelona, Monografies d'Arqueologia Medieval i Postmedieval, núm. 3.
- Frontera* (2001): BIOSCA, E.; VINYOLÉS, T.; XORTÓ, X. (2001): *Des de la frontera. Castells medievals de la Marca*. Barcelona, Fundació Castellet del Foix i Edicions UB.
- OLLICH, I.; RAURELL, S. (1989): «Tombes de llosa als turons de la Plana de Vic: una població alt-medieval per cristianitzar?», *Acta Mediaevalia*, núm. 10 (Barcelona), p. 223-250.
- RIU, M. (1982): «Alguns costums funeraris de l'Edat Mitjana a Catalunya»: a «Necròpolis i sepultures medievals a Catalunya», Annex 1 d'*Acta Mediaevalia* (Barcelona), p. 29-57.
- (1986-1987): «El monestir de Sant Sebastià del Sull al municipi de Saldes. Tercera part: darreres campanyes d'excavacions arqueològiques i conclusions generals», *Urgellia*, VIII, p. 151-210.
- SABATÉ, F. (1992): «Estructura socio-econòmica de l'Anoia (segles X-XIII)», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, núm. 13 (Barcelona), Universitat de Barcelona, Facultat de Geografia i Història, p. 175-238.
- SOLER I SALA, M. (2003): «Feudalisme i nucleació poblacional. Processos de concentració de l'hàbitat al comtat de Barcelona entre els segles X i XIII», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, núm. 23 (Barcelona), Universitat de Barcelona, Facultat de Geografia i Història, p. 69-102.